

УДК 373.3-055.2(09)(477.53)«18/1916»

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-1\(184\)-38-41](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2019-1(184)-38-41)Чуприна К. С.
Ніколаєва Н. М.ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-5568-3310>ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-1976-9517>

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ)

А На основі досліджень проаналізовано особливості та періодизацію діяльності жіночих початкових навчальних закладів Полтавської губернії XIX – початку XX століття. Розглянуто аспекти і розвиток початкової освіти у 16-ти повітах Полтавської губернії (XIX – початок XX століття).

Ключові слова: початкова освіта; жіноча освіта; церковно-приходська школа; сільські та міські училища; земські школи; Синод; Полтавська губернія

Актуальність проблеми у загальному вигляді.

XIX – початок XX століття характеризується передумовами, що викликали інтерес для створення і розвитку системи жіночої освіти. Передусім, бурхливий економічний розвиток, наслідком якого було широке залучення жінок до виробництва, що збільшило вимоги до освіти робітниць. Таким чином, навчально-виховна діяльність жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (1850–1873 рр.) характеризується значними соціально-економічними змінами: скасування кріпосного права (60-ті рр. XIX ст.) призвело до збільшення кількості населення губернії, особливо у губернському та повітових містах; збільшується кількість підприємств, а відтак зростає бюджет губернії, збільшуються витрати на розвиток освіти; це період посилення суспільно-педагогічного руху за розвиток ідеї загальної народної грамотності, в тому числі й жіночої освіченості. Уряд Російської імперії не міг залишатися осторонь цих об'єктивних процесів і був змушений започаткувати реформи в галузі освіти, що передбачали відкриття початкових шкіл, гімназій, прогімназій, училищ, інститутів і подальше вдосконалення навчально-виховного процесу в існуючих навчальних закладах. Поступово у суспільстві визріла потреба в освіті жінок, переконання в тому, що необхідно відійти від домашньої освіти до надання жіноцтву глибших знань із різних галузей науки. Жінки в результаті боротьби за рівноправність із чоловіками поступово почали ставати з чоловіками поруч у суспільному виробництві. Цьому процесу сприяло виникнення у педагогічній літературі різних психолого-педагогічних концепцій щодо освіти жінок. Поступово йшов процес розвитку форм навчання, впроваджувалися педагогічні новації до навчально-виховного процесу.

Таким чином, широке залучення жінок до виробництва збільшило вимоги до початкової та середньої освіти робітниць. Всім відомо, що початкова освіта – це перший етап загальної освіти дітей. Отримуючи початкову освіту, діти набувають перші знання про навколишній світ, навички спілкування та вирішення прикладних завдань. На цьому етапі формується і починає розвиватися особистість дитини, що підкреслює важливість початкової освіти для суспільства та держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Інтерес дослідників до вивчення й аналізу питань історії становлення та розвитку жіночої освіти ґрунтовно висвітлено у монографії проф. О. Ільченко «Жінки-патріотки Полтавщини: досвід благодійної діяльності в галузі освіти», дисертаційному дослідженні «Благодійна діяльність жінок в освіті України (XVII–XVIII століття); змістовно висвітлено історико-архівні дослідження представниць розвитку жіночої освіти у роботі І. Павловського «Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители» [1], С. Бояревцева «История учебных заведений Полтавы до 1719 года» [2], О. Лихачовой «Материалы по истории женского образования в России».

Наукові розвідки вчених (О. Аніщенко, М. Левківський, О. Любар, А. Сбруева, Л. Смоляр, О. Субтельний, Т. Сухенко, О. Сухомлинська та ін.) підтвердили думку про те, що на території України існували певні регіональні особливості становлення і розвитку жіночої освіти, що створює труднощі для певних узагальнень, визначення періодів у розвитку вітчизняного шкільництва.

Однак найактуальнішим завданням залишається визначення регіональних особливостей розвитку жіночої освіти (В. Вірченко «Жіночі навчальні заклади м. Києва

(1861–1920 рр.), В. Добровольська «Історія жіночої освіти Півдня України (1901–1910 рр.)», Л. Єршова «Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.)», О. Литвиненко «Історія жіночої середньої освіти в Херсонській губернії в кінці XIX – на початку XX ст.», Т. Шушара «Розвиток жіночої освіти в Таврійській губернії (XIX – початок XX ст.)».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як свідчить проведене дослідження, Полтавська губернія має глибоку традицію в галузі жіночого навчання і виховання, так як вона завжди була «столицею духовності» українського народу. Утім, специфіка розвитку та діяльності початкової жіночої освіти Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) не була окремим предметом дослідження, а поодинокі згадки про ці факти свідчать про недостатність їхнього вивчення.

Мета статті: на основі аналізу науково-педагогічної та історичної літератури охарактеризувати стан і перспективи розвитку початкової жіночої освіти Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) в умовах невід’ємної ланки сучасної освіти України.

Викладення основного матеріалу. Уряд того часу створив законодавчу базу діяльності жіночих освітніх закладів, а фінансову допомогу у розширенні мережі шкіл надавали в основному органи місцевого самоврядування, громадськість, приватні особи. Діяльність початкових шкіл регулювалася «Положенням про початкові народні училища» (1864, 1874). Найпоширенішими типами початкової школи були сільські та міські училища Міністерства народної освіти, земські школи для спільного навчання хлопців і дівчат, Синод (церковнопарафіяльні школи та школи грамоти), які базувалися на Богослужінні.

Таким чином, кількість церковно-приходських шкіл і шкіл грамот для дівчат в Полтавській губернії збільшувалась з кожним роком: до 1891 року таких шкіл було 10, в 1892 році їх число зросло до 69, а в 1894 році їх налічувалось 93, в тому числі одна двокласна, 60 однокласних церковно-приходських і 32 школи грамоти; кількість дівчат з 1893 по 1894 навчального року, що навчалися в усіх школах, налічувала 4193; в тому числі у власне жіночих церковно-приходських – 1639, школах грамоти – 503 і змішаних – 2060. За підтримки єпископа Полтавського і Переяславського Іларіона на розвиток жіночих шкіл Полтавської губернії виділялось близько 3000 карбованців щорічно [3].

Залежно від місця розташування та економічного розвитку повіту Полтавської губернії діяли такі жіночі школи у:

– *Полтавському повіті* було 4 церковно-приходських школи, в місті Полтаві така школа діяла з 1891 року при Миколаївській церкві;

– *Переяславському повіті* було 6 церковно-приходських шкіл, у селищі Бориспіль школа діяла з 1891 року при церкві Різдва Богородиці;

– *Гадяцькому повіті* було 3 церковно-приходських школи, а в самому Гадячі школа діяла з 1892 року при

Преображенській церкві. Закономчителем був священник-настоятель Петро Храпков, учителями – Анастасія Андріївна Орловська і Григорій Прокопович Орловський;

– *Зіньківському повіті* було 3 церковно-приходських школи, а в селищі Опішне така школа діяла з 1885 року при Троїцькій церкві. Закономчителем був священник Іван Кутенко, а вчителем – Марія Кутенко. Також у повіті було 4 школи грамоти – Зіньковська школа при Воскресінській церкві (з 1889 р.). Закономчителем був священник Антоній Подгаєвський та вчитель – псаломщик Пилип Яновський;

– *Золотоніському повіті* було 2 церковно-приходських школи, а в селищі Піщане школа діяла з 1889 року при Воскресінській церкві. Закономчителем був священник-настоятель Михайло Михновський, а вчителем – донька священника Марія Михновська. Також у повіті було 6 шкіл грамоти. В селищі Ліплявому школа діяла з 1893 року при Миколаївській церкві, де закономчителем був священник Микола Коломієць, та його донька Віра, і псаломщик Іван Орлов;

– *Кобеляцькому повіті* було 2 церковно-приходських школи, а в селищі Царичанка школа діяла з 1887 року при Архистратиги-Михайлівській церкві. У селищі Нові Санжари заклад існував з 1891 року при Михайлівській церкві, де закономчителем був священник-настоятель Петро Кіреєв. Також у повіті було 2 школи грамоти, одна з них була у місті Кобеляки (з 1893 р.) при Преображенській церкві, де закономчителем був священник Федір Варгулевич, учителем – Зінаїда Пірська. В селищі Соколки діяла друга школа грамоти при Миколаївській церкві (з 1887 р.);

– *Кременчуцькому повіті* було 10 церковно-приходських шкіл, у місті Кременчуку діяла з 1887 року при Спаській церкві, в якій закономчителем був священник Олексій Кривусів, а вчителем – донька священника Ірина Кривусова. У місті Градизьку діяла інша школа при Соборній церкві (з 1889 р.);

– *Костянтинogradському повіті* було 8 церковно-приходських шкіл, у селищі Нехвороща заклад діяв з 1890 року при Михайлівській церкві. Закономчителем був священник Мойсей Лучник, учителем – Марія Хілецька.

– *Лубенському повіті* було 4 церковно-приходських школи, а в самому місті Лубни школа діяла з 1889 року при Соборній церкві. Закономчителем був священник Олексій Кулик, учителем – Марія Мельникова. У селі Засулля заклад існував з 1890 року при церкві Андрія Первозванного. Закономчителем був священник Іван Богдановський, учителем – Надія Степанова. Також у повіті було дві школи грамоти. В селі Березточа школа діяла з 1892 року при Покровській церкві;

– *Лохвицькому повіті* було 3 церковно-приходських школи, в селі Юсковці така школа діяла з 1893 року при Троїцькій церкві. Закономчителем був священник Ф. Василенко, учителем – М. Бабичева. У селі Бербениці заклад існував з 1891 року при Покровській церкві. Також у повіті була одна школа грамоти в селі Ярошевіці при церкві

Різдва Богородиці, яка діяла з 1891 року. Закономчителем був священик С. Фесенко;

– *Миргородському повіті* була одна школа грамоти в селищі Сорочинці при Успенській церкві, яка діяла з 1892 року, де закономчителем був священик Іван Богаєвський, учителем був псаломщик Василь Гришков;

– *Переяславському повіті* було 6 церковно-приходських шкіл. У селищі Бориспіль школа діяла з 1891 року при церкві Різдва Богородиці. Закономчителем був священик Олександр Опришко, вчителем – псаломщик Василь Опришко. Також у повіті було 2 школи грамоти. У селі Сошників школа діяла з 1893 року при Михайлівській церкві;

– *Прилуцькому повіті* було дві церковно-приходських школи, у селищі Срібне школа діяла з 1889 року при Хрестовоздвиженській церкві. Закономчителем був священик Митрофан Щербина, вчителем – дочка священика Зінаїда. У місті Прилуках школа діяла з 1894 року при Соборній церкві. Закономчителем був диякон Митрофан Кузьма, вчителем був псаломщик Михайло Сушкевич;

– *Пирятинському повіті* було дві церковно-приходських школи, у селищі Черняхівка школа діяла з 1891 року при Преображенській церкві. Закономчителем був священик Іван Полянський, а вчителем був диякон Михайло Базилевич;

– *Роменському повіті* було 5 церковно-приходських шкіл, у місті Ромнах така школа діяла з 1893 року при церкві Олександра Невського, Закономчителем був священик Гаврило Красовський, учителями – помічник закончителя диякон Павло Вишегородський і дружина диякона Марія [6];

– *Хорольському повіті* було 4 церковно-приходських школи, у селищі Горошин заклад існував з 1887 року при Успенській церкві. Також у повіті була одна школа грамоти в селі Іванівка при церкві Іоанна Великомученика, яка діяла з 1893 року. Закономчителем був священик Данило Попов, учителем – жінка священика Неоніла.

Також у підпорядкуванні Єпархіальної училищної ради були двокласна Козельщанська школа при Козельщанському жіночому монастирі, заснована 1888 року; Кобеляцька школа при Соборній церкві, заснована 1889 року [3], та Полтавська зразкова школа при єпархіальному жіночому училищі, заснована 1892 року [6]. Крім церковно-приходських шкіл і шкіл грамоти, з 1893 по 1894 навчального року в губернії було 8 недільних шкіл і 3 вечірні школи для дорослих [3].

У Полтаві була одна недільна школа, яка відкрилась 22 листопада 1892 року. Навчальний рік у недільній школі був розпочатий 5 вересня, а закінчувався 29 травня. Попечителькою школи була дружина начальника губернії Є. Татіщева. Школа розміщувалась у приміщенні міського приходського училища і знаходилась у підпорядкуванні Єпархіальної училищної ради. Учениці старшого віку мали можливість працювати швачками, прибиральницями або кондитерами на кондитерській фабриці.

Із загальної кількості учениць неосвічених було 96, малоосвічених – 41, освічених – 13. Всі учениці ділились на групи згідно із віком і знаннями. З кожною групою займалась окремо вчителька. У групах, які склалися з неосвічених учениць, викладались Закон Божий, читання та письмо. У групах, які склалися з малоосвічених та освічених учениць, займалися арифметикою. По Закону Божому вивчали молитви; історії важливих свят і головних подій – із історії Нового Завіту. Несистематичне відвідування школи ученицями дуже гальмувало успішність навчання. Пропуски школи призводили до погіршення успішності. При школі існувала бібліотека, яка налічувала 467 книг [4]. У Кременчуцькому повіті існувало 3 недільні школи: дві в м. Кременчуці (Соборна і Спаська) і одна в селі Мануїлівка. Також у Кременчуці існували дві вечірні школи – в Чигрин-Дуброві та Мануїлівці. У міських школах уроки починались із середини вересня і закінчувались у травні, а у сільських – з листопада по квітень.

Висновки з даного дослідження. Збільшення жіночих початкових навчальних закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX століття) призвело до необхідності відійти від домашньої освіти до надання жіноцтву глибших знань із різних галузей науки. Жінки в результаті боротьби за рівноправність із чоловіками поступово почали ставати з чоловіками поруч у суспільному виробництві. Царський уряд почав надавати жіночим освітнім закладам фінансову допомогу, здійснював контроль за процесом навчання і виховання учениць. У всіх початкових і середніх школах навчали російською мовою за навчальними планами і програмами, що діяли по всій імперії. На розвиток освіти на цих територіях значною мірою впливала русифікаторська політика царизму. Школа використовувалася царським урядом як засіб виховання молодого покоління у дусі відданості престолу на території Полтавської губернії. Наприкінці XIX ст. кількість початкових шкіл у підросійській Україні зросла у 12 разів (порівняно із серединою століття), однак вони не задовольняли потреби народу в початковій освіті. Рівень грамотності населення на цей час становив 15–20%. Якість навчання у народних школах була низькою. Найпримітивнішу освіту давали церковно-парафіяльні школи, які в 1900 р. становили 80% від усіх початкових шкіл. Навчання в них обмежувалося читанням, початками арифметики та вивченням молитов. Варто зазначити, що здобутками жіночої освіти Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) є покращення культурного рівня, залучення до суспільної праці значної кількості жінок, поступове розширення сфери життєдіяльності жінки, збагачення змісту освіти.

Перспективи подальших досліджень. Утім, специфіка початкових жіночих освітніх закладів Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.) не була окремим предметом дослідження науковців і потребує подальшого вивчення, адже вона є невід'ємною ланкою сучасної освіти України, а поодинокі згадки про ці факти свідчать про недостатність їхнього вивчення.

 Список використаних джерел

1. Бояревцев С. М. История учебных заведений Полтавы до 1719 года. Полтава: ТОВ «АСМИ», 2013. 550 с.
2. Двухклассная женская церковно-приходская школа при Козельщанском монастыре. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1893. № 22. С. 855–861.
3. Женские церковно-приходские школы и школы грамоты Полтавской епархии. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1895. № 8. С. 94–126.
4. Мысль об открытии в Полтаве женского духовного училища. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1863. № 1. С. 81–84.
5. Образцовая начальная женская школа при Полтавском Епархиальном училище. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1893. № 23. С. 924–932.
6. Освящение женской церковно-приходской школы при Александро-Невской церкви в г. Ромнах. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1893. № 6. С. 211–212.
7. Павловский И. Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого библиографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. Полтава: Изд. Полтавской ученой архивной комиссии, 1914. 294 с.

*Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 11.01.2019*

Чуприна К. С., Николаева Н. Н. Особенности и перспективы развития начального женского образования Полтавской губернии (XIX – начала XX века).

A *На основе исследований проанализированы особенности и периодизация деятельности женских начальных учебных заведений Полтавской губернии XIX – начала XX века. Рассмотрены аспекты и развитие начального образования в 16 уездах Полтавской губернии (XIX – начало XX века).*

Ключевые слова: начальное образование; женское образование; церковно-приходская школа; сельские и городские училища; земские школы; Синод; Полтавская губерния

Chupryna Oksana, Nikolaieva Nataliia. Features and Perspectives for the Development of the Women' Primary Education of Poltava Province (the XIX-th – the Beginning of the XX-th Century).

S *Some features and periodization of women's primary educational institutions activities in Poltava province (the XIX-th – the beginning of the 20th century) are analyzed. Some aspects and development of elementary education in 16 districts of Poltava province (the XIX-th – the beginning of the XX-th century) are considered.*

Key words: primary education; women's education; church school; rural and city schools; zemstvo schools; Synod, Poltava province